

DOI: 10.55666/folklor.1354451

UYUMSUZLUK TEORİSİ BAĞLAMINDA İNCİLİ ÇAVUŞ FIKRALARI

Muhammet Faruk EKİCİ* & Sevim ÇİFTÇİ**

Öz

Türk kültür tarihine ışık tutan fıkralar, çeşitli işlevleriyle günlük hayatın hemen her noktasında yer alabilen anlatılardır. Kültürel belleğin büyük bir bölümünü oluşturan fıkralar, özellikle toplumsal karakteri yansıtan kişileri merkeze almıştır. Bunlardan biri, yaşadığı dönemin padişahının nedimi olduğu ifade edilen ve fıkralarının çoğu saray yaşamının merkezinde şekillenen İncili Çavuş'tur. Hayatı hakkında kesin ve yeterli bilgi bulunmayan İncili Çavuş'un yaşam biçimi, dünya görüşü ve üstün zekâsı onun birçok fıkrasındaki mizah unsurunu oluşturmuştur. Yaşadığı dönemde ve ölümünden sonraki dönemlerde onun fıkraları sözlü gelenekteki yerini korumuştur. İncili Çavuş fıkraları, sözlü geleneği temsil eden usta fikra anlatıcılarının dilinde canlılık kazanmış ve onların sayesinde kolektif bellekteki yerini almıştır. Birtakım derleme çalışmaları sonucunda İncili Çavuş'un fıkraları yazılı edebiyattaki yerini de almıştır. Bugün elde bulunan yazılı kaynaklar, onunla ilgili anlatılmış olan fıkralara ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Türk fikra tipleriyle ilgili yapılan tasnif çalışmalarına göre İncili Çavuş "Türk boyları arasında tanınan tipler" grubunda yer almıştır. Çünkü onun mizahî çerçevede gelişen ünü bütün Türk dünyasına yayılmıştır. Bu çalışmada İncili Çavuş'un fıkraları gülme teorilerinden uyumsuzluk teorisi kapsamında değerlendirilmiştir. Uyumsuzluk teorisi; yaşanan bazı olayların, var olan bazı durumların, olaylara veya durumlara karşı sergilenen bazı tavırların mantık dışı olmasıyla alakalıdır. Üzerinde yaşam sürülen ve birtakım kalıplara sahip olan bu dünyada, söz konusu kalıplara uymayan herhangi bir şeyle karşılaşıldığında gülme eylemi gerçekleşir. Dolayısıyla tüm bu uyumsuzlukları ya da mantık dışı durumları konu edinen fıkralar da gülme eylemini gerçekleştirir. Temel mizah unsuru mantık dışı durumlar veya uyumsuzluklar olan fıkralar, uyumsuzluk teorisi ile değerlendirilebilmektedir. İşte birçok fıkranın oluşmasını sağlayan uyumsuzluklar, dünyadaki belirli kalıplara ters düşen mantık dışı durumlar İncili Çavuş'un bazı fıkralarında da temel mizah unsuru olmuştur. Söz konusu fıkralardaki uyumsuzluklar ya da mantık dışı durumlar; İncili Çavuş'un bazı olay ve durumlara karşı verdiği tepkiler, kullandığı ifadeler olarak görülmektedir. Bu çalışma kapsamında İncili Çavuş'a ait olan ve uyumsuzluk teorisi ile açıklanabilecek birçok fikra tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fikra, İncili Çavuş, gülme, uyumsuzluk teorisi

* Dr., Fırat Üniversitesi Mezunu, Elazığ/Türkiye, trefflay@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6320-2679

** Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı/Türkiye, svmciftci23@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7703-6533

INCILI CAVUS JOKES IN THE CONTEXT OF INCOMPATIBILITY THEORY

Abstract

Jokes that shed light on the history of Turkish culture are narratives that can take place at almost any point of daily life with their various functions. Jokes, which make up a large part of cultural memory, have especially centered on people who reflect social character. One of them is Incili Cavus, who is stated to be the bridesmaid of the sultan of the period in which he lived, and most of his jokes are shaped at the center of palace life. The life style, world view and superior intelligence of Incili Cavus about whose life there is no definite and sufficient information, constituted the humor element in many of his jokes. During his lifetime and in the periods after his death, his jokes have maintained their place in the oral tradition. Incili Cavus jokes have gained vitality in the language of master joke tellers representing the oral tradition and have taken their place in the collective memory thanks to them. As a result of some compilation studies, the jokes of Incili Cavus have also taken their place in written literature. The written sources available today make it possible to access the jokes that have been told about him. Classification studies have been carried out by scientists specialized in their field related to joke types such as Bible Sergeant. According to the Deciphering studies conducted on Turkish joke types, Incili Cavus was included in the "Recognized types among Turkish boys" group. Because his reputation, which developed in a humorous framework, has spread to the whole Turkish world. In this study, Incili Cavus's jokes were evaluated within the scope of incompatibility theory, one of the theories of laughter. The incompatibility theory is about the irrationality of some events, some existing situations, some attitudes towards events or situations. In this world, in which life is lived and which has certain patterns, the act of laughing occurs when anything that does not fit into these patterns is encountered. Therefore, jokes that deal with all these incompatibilities or illogical situations also realize the act of laughter. Jokes whose main humor element is illogical situations or incompatibilities can be evaluated with the incompatibility theory. The incompatibilities that enable the formation of many jokes, the illogical situations that contradict certain patterns in the world, have also been the main humor element in some of Incili Cavus's jokes. The incompatibilities or irrational situations in the jokes in question are seen as the reactions of Incili Cavus to some events and situations and the expressions he uses. Within the scope of this study, many jokes belonging to Incili Cavus that can be explained with the incompatibility theory have been identified and evaluated.

Keywords: Joke, Incili Cavus, laughing, incongruity theory

Giriş

Sözlü gelenek çerçevesinde oluşan ve gelişen edebi metinler Türk halk edebiyatının oluşumunu sağlamıştır. Bu ürünlerden biri ise başta insanları güldürme olmak üzere birçok anlatım amacı bulunan fıkralardır. Fıkralar, söz komiğini sağlayan ve yoğun bir anlam katmanına sahip olan kısa metinlerdir. Bu metinlerde mizahı sağlayan unsurların başında söz komiği gelmektedir. Bununla birlikte anlatıcı davranışları ve bağlam da mizahı sağlayan unsurlardandır.

Fıkralar, çeşitli konularda kazanılmış olan deneyimlerin belli bir anlatı mantığı içinde aktarılmasını sağlamıştır. Bu aktarım esnasında, bir olayı belli bir zaman ve mekân düzlemine oturtarak bir örnekleme gerçekleştirmiş; bunu da fıkra kahramanı olarak belirlenen kişi üzerinden yapmıştır. (Ekici, 2009: 271). Bu yönüyle fıkralar, kültürel belleğin büyük bir bölümünü oluşturmuş ve sonraki nesillere ataların tecrübelerinin aktarımını sağlamıştır.

Fıkraların, hayatta yaşanmış veya yaşanması mümkün olan hikâyelerden ders çıkarma şeklinde bir işlevi bulunmaktadır. Bu, anlatıma biraz mizah biraz da eleştiri katılarak gerçekleşmiştir (Elçin, 2004: 566). Günlük hayatta yaşanan olumlu/olumsuz olayların kısa ve yoğun bir şekilde anlatıldığı fıkralar; kötülüklerin, gülünç durumların, zıtlıkların, geçmişle gelecek arasındaki çatışmaların ince bir mizah çerçevesinde hem hikmetli hem de alaycı bir şekilde yansıtılmasıyla oluşmuştur (Yıldırım, 1999: 3). Fıkralar, sıradan veya ilginç bir olayın yaşanmasından sonra bu olayın usta bir anlatıcının dilinde ve ifade etme gücüyle asıl şeklini almıştır. Meydana geldiği veya anlatıldığı bağlamda fıkralar, dinleyicilerin psikolojik durumuna göre gülmenin gerçekleşmesini ve aynı zamanda düşünme gücünü harekete geçirmeyi de sağlama etkisine sahiptir. Bu özellikleri ve işlevleri ile fıkra türü, Türk halk edebiyatı çerçevesinde zengin bir külliyyat oluşturmuştur.

Türk fıkraları, Türk milletinin mizah anlayışını yansıtmak adına zengin bir yapıya sahiptir. Türk milletinin sağduyusuyla iğneleyici özelliklerini bir araya getiren bu fıkralar, milletin mizah anlayışını yansıtmakla beraber engin hoşgörüsünü de sunmaktadır. Fıkraların bu işlevlerinin yanında bir de toplumsal ilişkileri irdeleyen ve olaylara ayna tutup bunları yansıtan bir işlevi bulunmaktadır (Artun, 2011: 10). Fıkraların işlevleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Yoğun anlatımın oluşmasına katkı sağlayan birtakım sembollerle birtakım anlamları gizlemesi fıkraların diğer bir işlevidir. Söz konusu anlatıların bu denli işleve sahip olması onların Türk kültürünün temel yapı taşlarından biri olmasını sağlamıştır. Bu yönleri ile milletin kültürel unsurlarını himaye eden fıkra türü, Türk kültürü ve mizah anlayışı açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca çok yönlü olması, fıkraları geçmişle bugün arasındaki değerli miraslardan biri hâline getirmiştir. Teorik anlamda fıkraların en önemli özelliği ise halkın içinde yetişmiş olan ve bazıları yaşadığı yörelerde bazıları da bütün Türk dünyasında tanınan belli tiplerin hayatları etrafında şekillenmiş olmasıdır. Bu tiplerden birisi de İncili Çavuş'tur.

İncili Çavuş, Türk mizahının büyük temsilcilerinden biridir. Düşündürüp güldüren fıkralarıyla tanınan İncili'nin hayatı hakkında kesin bilgiler yoktur. Bazı kaynaklar onun I. Selim zamanında yaşadığını, Kanuni Sultan Süleyman'a musahiplik yaptığını göstermektedir. Ayrıca İncili Çavuş'un IV. Murad'ın nedimi olduğu da çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir (Seratlı, 2004: 155). İncili Çavuş'un hayatı hakkındaki sınırlı bilgiler, onun nerede doğup büyüdüğünü de tam olarak ifade edememektedir. Ancak bununla ilgili de birtakım görüşler mevcuttur. Rukiye Akçar hazırladığı doktora tezinde İncili'nin Diyarbakırlı olduğunu savunmaktadır (2010: 54). Koz'a göre de İncili Çavuş'un Diyarbakırlı olduğuna dair görüş belirten kaynaklar vardır. Hatta lakabının bu şehre bağlı İrincil köyü ile ilişkili olduğuna dair bir görüş de mevcuttur (1982:79). Turan da İncili'nin lakabını İrincil köyü ile ilişkilendirmiştir (2008: 10). Onun lakabının kavuğuna takılan bir inciden geldiğini savunanlar da olmuştur.

Çok iyi bir tahsil gördüğü, Arapçaya ve Farsçaya hâkim olduğu bilinen İncili Çavuş, diplomat olarak çok önemli görevler ifa etmiş, İran anlaşmalarında önemli roller üstlenmiş ve görevlerini başarıyla sonuçlandırmıştır (Seratlı, 2004: 158). Onun eğitim seviyesi ve İran'daki elçilik görevi bazı fıkralarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. İncili Çavuş'un fıkralarının neredeyse tamamı saray çevresinde oluşmuştur.

Çoğu fıkrası padişah ve saray çevresiyle ilgili olan İncili'nin fıkralarında saray ve çevresini, kendini bilmez devlet ileri gelenlerini eleştirdiği görülmektedir. O, bu yönüyle halkın bu çevrelerdeki temsilcisi olmak sıfatını da kendisine vermiştir (Koz, 1982: 79). İncili Çavuş sarayda ve İstanbul'da yardıma muhtaç insanların sığındığı bir kapı olmuştur. O, bu özelliği ile sadece İstanbul'da değil İstanbul dışındaki illerde de rol oynamıştır. İncili Çavuş daima haksızlığın karşısında durmuştur (Kocabaş, 2012: 9). Onunla ilgili bahsedilenlerin hepsini fıkralarında görmek mümkündür.

Hazırcevap ve şakacı bir kişiliğe sahip olan İncili'nin fıkraları yapı bakımından farklılık arz etmektedir. İncili Çavuş'un fıkraları, Nasrettin Hoca ve Bektaşî fıkralarına göre daha uzundur. Hatta onun fıkralarının kısa hikâyeler olduğunu söylemek bile mümkündür. Saray çevresindeki aksaklıkların, entrikaların anlatıldığı İncili Çavuş fıkralarında tarihî şahıslara ait isim ve özellikler de bulunmaktadır (Kocabaş, 2012: 10-11). Dolayısıyla onun fıkralarının etraflıca incelenmesi, yaşadığı dönem hakkında birtakım bilgiler edinilmesini de sağlayacaktır. İncili Çavuş, tüm bu özellikleri ile Türk halk fıkralarının içinde yer alan önemli bir tip hâline gelmiştir. Türk fıkra tipleriyle ilgili yapılan tasnif değerlendirmelerinden Dursun Yıldırım'ın kine (1999: 25) göre İncili Çavuş, "Ortak Şahsiyeti Temsil Yeteneği Kazanan Ferdi Tipler" bölümündeki "Türk Boyları Arasında Tanınan Tipler" grubunda yer almıştır. Çünkü onun mizahi çerçevede gelişen ünü bütün Türk dünyasına yayılmıştır. Bu denli ün kazanmış olan İncili Çavuş isimli fıkra tipi etrafında gelişmiş tüm fıkralar, bilimsel anlamda birçok çalışmaya konu edilebilecek niteliğe sahiptir.

Bu çalışmada İncili Çavuş'un fıkraları gülme teorilerinden uyumsuzluk teorisi kapsamında analiz edilecektir. Bu doğrultuda öncelikle uyumsuzluk teorisi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra İncili Çavuş'un çeşitli kaynaklardan tespit edilen ve uyumsuzluk teorisinin uyarlanabildiği fıkraları değerlendirilecektir.

Uyumsuzluk Teorisi

Gülme eylemi, günlük hayatta yaşanan birtakım olaylar veya var olan çeşitli durumlar sonucunda meydana gelmektedir. Gülmeye sebep olan bu olay ve durumlar gülme teorileri ile açıklanıp değerlendirilebilmektedir. Gülme teorilerinden en popüler olanları üstünlük teorisi, uyumsuzluk teorisi ve rahatlama teorisi olmak üzere üç tanedir. Bunlardan uyumsuzluk teorisi; mantıksız, aykırı durum ve olayları merkeze almaktadır.

Gülmeyle ilişkilendirilen üstünlük teorisi, ilk olarak Platon ve Aristoteles tarafından ortaya konmuştur (Morreall, 1997: 10). Bu teori, kişilerin beklemediği uyumsuz sonuçlarla alakalıdır. Bu sonuçların başka bir mantık düzeyinde uyumlu olması veya kişiler tarafından belli kalıplara göre oluşturulan dünyaya aykırı olması gülme eylemini gerçekleştirmektedir (Usta, 2009: 88-90). "Uyumsuzluk teorisinin ardındaki temel düşünce çok genel ve oldukça basittir. Nesnelere, bu nesnelere nitelikleri olaylar, vs. arasında belirli kalıpların bulunmasını beklediğimiz düzenli bir dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz." (Morreall, 1997: 25). Mantıksal kavrama ve algılama temeline dayanan uyumsuzluk teorisi şu şekilde de açıklanabilir: Yeryüzünde her varlık, belirli bir sistemin parçasıdır. Bu sistemde bulunan kavramların, olayların ve varlıkların birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bu varlıklarla ilgili anlatılanları ya da yaşananları dinleyenler/yaşayanlar, önceki birikimlerinden ötürü belli bir beklenti içine giren bir belleğe sahiptir. Belleğin standart beklentisi dışında gelişen olay veya durumlar, kişilerin psikolojik olarak şaşkın bir hâle girmesine sebep olur. Şaşkınlığın dışı vurumu olarak da gülme eylemi gerçekleşir (Eker, 2014: 138). Bu eylemin gerçekleşmesine sebep olan bazı olaylara veya durumlara, farklı yaşam tarzına sahip kişiler de sebep olabilmektedir. Onların günlük hayattaki mantık dışı davranışları veya olaylarla durumlar karşısında gösterdikleri uyumsuz tepkiler, gülmeyi gerçekleştirir. İşte bu kişilerin yaşam tarzları, davranışları, sözleri vb. uyumsuzluk teorisinin uyarlanabildiği fıkraların oluşmasını sağlamıştır.

Uyumsuzluklarla, mantık dışı durum veya olaylarla oluşan tüm fıkralar gülme eylemi ile ilişkilendirilmiştir. Yani uyumsuzluk teorisi, beklenmeyen/sürpriz son ile dinleyici kesimi güldüren fıkralara uyarlanabilmektedir. Bu anlamda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Metin Ekici'nin popüler gülme teorilerini Nasreddin Hoca fıkralarına uyarladığı çalışma (2009), Halil İbrahim Şahin'in gülme teorilerini Bektaşî fıkralarına uyarladığı çalışma (2013), Müzeyyen Sağlam'ın uyumsuzluk teorisini Bektaşî fıkralarına uyarladığı çalışma (2013), Erol Tanrıbuyurdu'nun uyumsuzluk teorisini Temel fıkralarına uyarladığı çalışma

(2007) bunlardan bazılarıdır. Uyumsuzluk teorisinin uyarlanabileceği fıkraların bir kısmını da İncili Çavuş'un fıkraları oluşturmaktadır.

İncili Çavuş'un Fıkralarında Uyumsuzluk Teorisi

Birçok fıkranın oluşmasını sağlayan uyumsuzluklar veya mantık dışı durumlar, İncili Çavuş'un bazı fıkralarında da temel mizah unsuru olmuştur. Onun fıkralarına konu olan bazı davranışları, ilginç ya da mantıksız durumlar ve kullandığı ifadeler uyumsuzluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. İncili Çavuş'un söz konusu fıkraları aşağıdaki gibidir:

“Mangal” isimli fıkraya göre İran elçiliği sırasında Şah Abbas, İncili Çavuş'a ve arkadaşlarına zenginliğini ve sarayının ihtişamını gösterip övünmek ister. Şah'ın zümrütlerle, incilerle süslü bir kapağı ve elmaslı bir kulpu bulunan altın mangalını, saray gezisi esnasında Türk elçilik heyetiyle birlikte oda oda gezdirirler. Böylece sarayın bütün odalarında böyle kıymetli mangallar bulunduğu hakkında ziyaretçilerde bir kanaat uyandırmaya çalışırlar. Saray gezildikten sonra Şah, Türk heyetini kabul edip onlara sarayı nasıl bulduklarını sorar. İncili, sarayı beğendiğini ve gezdiği için yorulduğunu hatta mangalın da kendileriyle birlikte yorulduğunu söyler (Seratlı, 2004: 163).

İncili, gösteriş sevdasından ötürü mangal başta olmak üzere birçok şeyin abartıldığını fark etmiş ve Şah'a fıkranın final bölümünde görülen cevabı vermiştir. Onun cevabı, gösterişi seven yöneticiyi eleştirmeye yöneliktir. İncili, ifadesinde aynı mangalın kendileriyle gezdirildiğini fark ettiğini belirtmek istemiştir. Ancak mangalın bir insan yerine konup tıpkı bir insan gibi yorulması mantıksal düzlemde mümkün değildir. Fıkranın uyumsuzlukla bağlantısı da buradan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İncili'nin ifadesi aynı zamanda fıkranın temel mizah unsuru olmuştur.

“Yezit Tazı” isimli İncili fıkrası da uyumsuzluk teorisine örnektir. Söz konusu fıkraya göre İncili, padişah nedimliğinden önce av meraklısı bir paşaya musahip olur. Ava çıkan Paşa, İncili'yi de yanında götürür. Bir gün tazılarla tavşan avına çıkarlar. Önerisine bir tavşan çıkar ve tazı onu kovalamaya başlar. Bunu seyreden Paşa heyecanla “Ha babam ha, ha yavrum ha!” diye bağırır. Fakat tazı, tavşana bir türlü yetişemez. Ara açılmaya başlayınca Paşa, “Ha Yezit ha, ha melun ha!” diye bağırır. İncili bunun üzerine dayanamaz ve Paşa'ya babasının, yavrusunun tutamadığını Yezit melunun nasıl tutacağını sorar (Seratlı, 2004: 170).

Yezit, İslam tarihindeki elim Kerbela olayında Hz. Hüseyin'i ve yanındakileri şehit eden kişidir. İslami kesimce sürekli lanetlendiği için de “lanetlenen” anlamında “melun” diye anılmaktadır. Padişahın tazıya Yezit melun diye seslenmesi tazıya olan kızgınlığını ifade etmektedir. İncili Çavuş'un buna tepkisi ise fıkranın oluşumunu sağlamıştır. Çünkü o, padişahın “Yezit melun, babam, yavrum” şeklindeki ifadelerinden ötürü tazıyı insanla eşdeğer tutmuştur. Ancak bu mümkün değildir. Fıkranın uyumsuz kısım da burasıdır.

Uyumsuzluk teorisine örnek bir diğer İncili Çavuş fıkrası da “Fârisi” isimli fıkradır. Fıkraya göre İncili Çavuş, elçi olarak Acem Şahı'nın yanına vardığında, Şah Abbas ona İstanbul'da Fârisi bilen kimsenin olup olmadığını sorar. İncili de İstanbul'un köpeklerinin bile Fârisi bilip söylediğini ifade eder. Şah, köpeklerin nasıl Fârisi bilip söylediğini sorunca İncili: “Ortalıkta bir leş gördükleri zaman köpeklerin büyükleri ‘Harrum, harrum!’ (yiyecek) diye bağırır. Küçükleri ‘Çend, çend?’ (kaç?) diye sual eder. Büyükleri onlara: ‘Heft, heft!’ (yedi) diye cevap verir. İşte böyle Farsça konuşurlar!” der (Seratlı, 2004: 184-185).

İncili Çavuş İstanbul'da Türkçe konuşmak varken Farsça konuşmanın gereksiz olduğunu düşünmektedir. O, bunu eleştirmek için köpeklerin bile Farsçayı konuşabildiğini ifade etmiştir. Burada biraz alay da bulunduğundan bu fıkraya alayı temele alan üstünlük teorisi kapsamında da değerlendirilebilir. İncili, köpeklerin havlamasıyla Farsça ifadeleri birbirine yakıştırarak mizah yapmıştır. Elbette köpeklerin konuşması hatta Farsça gibi bir dili bilip konuşması mümkün değildir. Bu sadece İncili'nin eleştiri ve alay amaçlı bir yakıştırmasıdır. Bundan ötürü İncili'nin söz konusu fıkrası uyumsuzluk teorisi ile de açıklanabilmektedir.

İncili Çavuş'un halk arasında yaygın olan fıkralarından bir diğeri “Ondan Al Ötekine Ver” isimli fıkradır. Bu fıkrada da mizahı sağlayan temel unsur uyumsuzluk teorisi ile ilgilidir. Fıkraya göre İncili Çavuş,

memleketten İstanbul'a yeni geldiği zamanlarda işsiz güçsüz gezmektedir. Sadece iki akçelik bir tek sikkesi kalan İncili, son gününü bununla geçirecektir. Bir bakkala gidip bir akçelik peynir alır ve iki akçelik sikkeyi bakkala verir. Bakka, parayı çekmecesine atarak farklı bir işle meşgul olmaya başlayınca İncili ona parasının üstünü sorar. Bakka para üstünü ısrarla inkâr edince İncili “La havle” diyerek oradan karşıdaki fırına gider ve bir akçelik ekme ister. Parasını vermeden ekmeği alan İncili parasını isteyen fırıncıya parayı verdiğini söyleyip uzaklaşır. Epeyce uzaklaştıktan sonra Allah'a seslenerek ona bakkalın bir akçe fazla aldığını, ekmeğinin parasını hiç almadığını, ahirette bakkaldan alıp ekmeğe vermesini, kendisinde hakkın kalmamasını söyler (Kocabaş, 2012: 90).

Fıkra metninde de görüldüğü üzere bakkalda İncili Çavuş'a haksızlık yapılmıştır. Ancak aynı haksızlığı o da fırıncıya yapmıştır. İncili, Allah'tan, fırıncının hakkını bakkaldan gidermesini istemiştir. Kendisine haksızlık yapılmış olsa da bu, başkasını ilgilendirmemektedir. Bakkalın yaptığı haksızlık onun kendisini ilgilendirmektedir. Dolayısıyla İncili, Allah'tan mantığa aykırı bir istekte bulunmuş ve onun bu isteği fıkradaki mizah unsuru olmuştur.

“Peşinim Neden Kabul Olmasın?” isimli İncili Çavuş fıkrası da yukarıdaki fıkralar gibi uyumsuzluk teorisi çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Fıkra metni şöyledir:

İncili Çavuş, bir gün öğle ile ikinci namazı arasında Fatih Camisine gittiğinde bir ihtiyarın namaz kıldığını görür. Biraz dolaşıp namaz kılan kişinin hâlâ namazla meşgul olduğunu gördüğünde bu kadar uzun namaz kılmanın sebebini merak eder. İhtiyar, namazını bitirip duasını ettikten sonra camiden çıkmak üzereyken İncili önüne geçerek ona neden bu kadar uzun namaz kıldığını sorar. İhtiyar, geçmiş namaz borcunu kıldığını söylediğinde İncili de uzun süre namaz kılar. İhtiyar, İncili'nin de namaz borcu olduğunu düşünerek kıldığı namazı ona sorar. İncili ise borcunun olmadığını ve gelecek namazları kıldığını söyler. İhtiyar buna şaşırınca İncili ona, borcu kabul ediliyorsa kendi borcunun da kabul edileceğini söylemiştir (Kocabaş, 2012: 89-90).

İslam inancına göre kaza namazları, vaktinde kılınamayan namazların telafisi için kılınmaktadır. Fıkra metninde anlatıldığına göre ihtiyar kişinin kaza namazları kıldığı anlaşılmaktadır. Daha önce çeşitli sebeplerden ötürü kılınamayan namazların telafî edilebilmesi İncili Çavuş'a tuhaf gelmiştir. Hatta kaza namazının varlığından ötürü namazların ihmal edilebileceğini de düşünmüş olmalıdır. Dolayısıyla İncili Çavuş, kılınamayan namazların borç olduğunu düşünmüş ve bunu ihtiyara anlatabilmek için kendi kıldığı namaz için de “peşin” ifadesini kullanmıştır. Bu yolla ise namazın ticari kavramlarla ifade edilmesini eleştirmiştir. Onun ifadeleri ve peşin anlamında namaz kılması, fıkranın/mizahın oluşmasını sağlayan uyumsuzluklardır. Bu uyumsuzluklar gülme eylemine sebep olmaktadır.

İncili Çavuş'un “Anam da Kundakta” adlı fıkrası da adından anlaşılacağı üzere uyumsuzluk teorisi ile bağdaşmaktadır. Fıkra ayt metin şu şekildedir:

İncili, İstanbul'a ilk geldiği günlerden bir gün şirret olduğu için bekar kalmış bir kadınla karşılaşır. Bu kadın, bir erkeğin gözü kendisine çevrilse o erkeği herkesin içinde rezil eder. İncili'nin de sokakta gözü bu kadına kayıverir. Kadın İncili'yi azarlayarak ona kendisi gibi genç bir kıza bakmaya neden utanmadığını sorar. İncili Çavuş anasından da yaşlı olan bu kadına kahkaha atarak “A koca hanım, eğer sen henüz genç isen benim anam da kundağındadır” der (Çeşit Kitabevi 1965: 9-10).

Yaşlı ilerlemiş kadının kendisini çok genç bir kız olarak ifade etmesi İncili'ye tuhaf gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu kadın, İncili'nin eleştiri çemberine girmiştir. İncili'nin kadının kendisini genç bir kız olarak ifade etmesine karşın verdiği ilginç tepki de bunu göstermektedir. Kundak, modernizmin henüz gündelik yaşama hâkim olmadığı zamanlarda yeni doğan bebeklerin çeşitli nedenlerden ötürü büyük bir bezle sıkıca sarılmasıdır. İncili'nin annesinin kundakta olması mantığa aykırı bir durumdur. Ancak İncili böyle bir ifade kullanarak kendisini genç biri olarak tanıtan kadını eleştirmiştir.

İncili Çavuş, bir fıkra kahramanı olarak uyumsuz birçok davranış sergilemiş, bazı olay veya durumlara karşı alakasız tepkiler vermiştir. Onun bu yönünü gösteren bir fıkra da “İncili'nin Hünkârbeğendisi” adlı fıkradır. Bu fıkraya ait metin özetle şu şekildedir:

İncili, padişahın yanında çok güzel yemek yaptığını iddia ederek övünür. Sarayın aşçısı öldüğünde İncili'den yemek yapması istenir. İncili, acemiliğine küfrederek düşünürken başında eğreti duran kırmızı fes, kazandaki kesmeye düşer. İncili, fesini kazandan almaya çalışırken padişah gelir ve nutku tutulan İncili'ye ne yaptığını sorar. O da padişahına tatlı yaptığını söyler. Padişah da tatlı pişirme görevini İncili'ye verir. Yemekten sonra İncili'nin şekerli suda kaynaya kaynaya rengini ve şeklini kaybetmiş fesi gelir. Daha önce, gelecek olan tathiyı misafirlere öven padişahın tatlının ilk lokmasında hiç hâli kalmaz. İşkence bittikten sonra padişah, İncili Çavuş'a tatlının ismini sorar. O da tathiyı beğendirmiş olmanın sevinciyle “Fesi hünkârbeğendi padişahım!” cevabını verir (Çeşit Kitabevi 1965: 24).

Hünkârbeğendi ana malzemeleri et ve patlıcan olan bir yemek türüdür. İncili'nin tatlıya düşen ve artık tatlının bir parçası olan fesi için hünkârbeğendi demesi, hünkârın tathiyı beğenmiş olduğunu sanmasından ötürüdür. İncili Çavuş'un tatlı amacıyla yaptığını yemek ismiyle ifade etmesi ve söz konusu yiyeceğin İncili'nin fesinden yapılmış olması tamamen mantığa aykırıdır. Yiyeceğin festen oluşması ve İncili'nin fıkranın final bölümündeki ifadesi fıkranın temel mizah unsurudur. İncili Çavuş'un zorunlu olarak yemek yapması, acemiliğine küfretmesi, yemek yaparken padişahla karşılaşması şeklindeki sahneler ise fıkranın yardımcı mizah unsurlarıdır.

İncili Çavuş'un mizah görüşünü yansıtan ve bu çerçevede oluşan “Kantarın Topuzu” adlı fıkra, onun uyumsuzluk teorisine uyan fıkralarından biridir. Fıkra özetle şu şekildedir:

Bir gün İncili Çavuş, bir meydanda halkın toplandığını görür ve merakla kalabalığın arasına girer. Ortada duran bir adam çok marifetli olduğunu anlatmaktadır. İncili, seyircilerden birine bu marifetin ne olduğunu sorar. Marifetin ağızla bir dirhem su ölçebilmek olduğu cevabını alır. İncili, bağırarak adama bu marifetin çok kolay olduğunu, bunu tecrübe etmek istediğini ve önce adamın yapmasını sonra da kendisinin yapacağını söyler. İncili, arka üstü yatar. Adam yanındaki testiden ağızını yanakları şişinceye kadar doldurduktan sonra İncili'nin alnının tam ortasına ne fazla ne eksik bir dirhem su bırakır. Bundan sonra da adam yatar. İncili, ağızını aynı şekilde doldurup suyu adamın yüzüne karşı püskürerek döker. Adam pür hiddet kalkıp yüzünü gözünü siler ve İncili'ye başaramadığını, kendisinin kazandığını söyler. İncili tavrını hiç bozmayarak ona kendisini affetmesini söyleyerek kantarın topuzunu kaçırdığını söyler (Özalp, 2020: 123-124).

Kantar, canlı-cansız tüm varlıkların ağırlıklarını ölçen bir alettir. İncili Çavuş'un kendi ağızını kantar olarak ifade etmesi, hatta ağızında kantardaki ölçünün ifade edilebilmesini sağlayan topuzun bulunduğunu ifade etmesi bu fıkranın uyumsuzluk teorisi ile açıklanmasını sağlamaktadır. Çünkü bir insanın ağızının kantar olması veya ağızın içinde kantar topuzunun bulunması mantıksal düzlemde uyumsuzlukların bir ifadesidir. Dolayısıyla İncili'nin son sözü, fıkranın uyumsuzlukla sağlanan ana mizah unsurudur. Onun marifetli adamla iddialaşması ve iddiasında başarısız olması, başarısızlığındaki tavırları ise fıkranın yardımcı mizah unsurlarıdır.

Mantıksal aykırılığın temel mizah unsuru olarak yer aldığı bir İncili Çavuş fıkrası da “Minareyi Kesirim Ha” adlı fıkradır. Fıkra metni aşağıdaki gibidir:

Delinin biri tımarhaneden firar ederek Süleymaniye Camisinin minaresine çıkar. O esnada ezan okumakta olan müezzinin belinden yakalayarak onu aşağı atacağını söyler. Korkudan titreyen müezzin kendisini kurtarmak için deliyi kandırmayı düşünür ve ona ezanı bitirdikten sonra kendisini atmasını yoksa yakalanacağını söyler. Deli bunu kabul eder. Müezzin ezanın sonuna minarede deli bulunduğu ve can kurtaran ihtiyacı olduğu ifadesini ekler. Müezzin birileri gelinceye kadar buna devam eder. En son gelenler arasındaki İncili, durumu öğrenince cebindeki ufak çakıyı çıkarıp açarak minarenin dibine gelir ve deliye çakı ile minareyi dibinden kesip devireceğini söyler. Deli, müezzini bırakıp minareden koşarak aşağıya iner ve ahali tarafından tutularak tımarhaneye götürülür (Şenyıldız, 1981: 29-31).

Fıkraya göre müezzin can havliyle aklını çalıştırıp deliye ezanı bitirmeyi teklif etmiş ve ezana eklediği ifadelerle yardım dilemiştir. Yardım dilemeyi ezan olarak ifade etmesi fıkradaki uyumsuzlukların başlangıç noktasıdır. Fıkranın asıl mantığa aykırı noktası ise İncili'nin cebinden çıkardığı çakı ile minareyi keseceğini söylemesidir. Bu söylem fıkranın ana mizah unsurunu sağlamıştır. Delinin İncili'ye inanıp korkuyla

minarenden aşağı inmesi de fıkradaki mizahın oluşmasını sağlamıştır. İncili Çavuş, sözünü deliyi korkutmak için söylemiş ve imamı deliden kurtarmakta başarılı olmuştur.

“Marsık Üflüyorum” adlı İncili Çavuş fıkrası da uyumsuzluk teorisine örnek fıkralardan biridir. Fıkraya göre İncili, sıcak bir temmuz günü Darüssaade ağası Cafer Ağa’yı görmek üzere bir gün onun çalıştığı yere girer. Sineklerden rahatsız olan ağaya İncili, yelpaze yapmak istediğini söyler. O da zahmet olacağını söyler. İncili zahmet olmayacağını söyleyerek yelpazeyi eline alıp Darüssaade ağasının uzandığı minderin bir kenarına oturur ve sinekleri kovmaya başlar. Biraz sonra kapı açılır, vezirlerden biri içeri girer ve İncili’yi bu durumda görünce ona ne yaptığını sorar. İncili de marsık üflediğini söyler. Bu cevabı verdiği sırada sedirine uzanmış olan Cafer Ağa hemen hiddetle yerinden kalkıp yelpazeyi İncili’nin elinden alır ve ona karşı kin duymaya başlar (Koz, 1982: 120-121).

Marsık, yapılıırken iyice yakılmadığından duman ve koku vererek yandığı için baş ağrısı yapan odun kömürüdür (<https://sozluk.gov.tr/>). Yüksek ihtimalle Cafer Ağa koyu tenli bir yapıya sahiptir. Bundan ötürü İncili Çavuş’un kendisine sorulan soruya karşılık verdiği beklenmedik cevap bir nebze alay içermektedir. Alayı konu alan fıkralar üstünlük teorisi kapsamına dahil edilmektedir. Ancak bazı fıkralar birden çok gülme teorisi ile açıklanabilmektedir. İncili, yaptığı işi yanması için kömür üflemeyle benzetmiştir. Bir insanın koyu teninden ötürü kömür ile özdeşleştirilmesi veya marsık olarak ifade edilmesi mantığa aykırıdır. İncili Çavuş’un söz konusu ifadesinin fıkrayı oluşturan temel mizah unsuru olması, uyumsuzluk teorisinin bu fıkraya da uyarlanmasını sağlamıştır.

İncili Çavuş’un uyumsuzluk teorisi ile bağdaştırılabilen fıkraları yukarıdakilerle sınırlı değildir. Onun “Müneccim Çoban” adlı fıkrası da bu teoriye örnek gösterilebilir. Fıkroda ifade edildiğine göre bir ilkbahar günü padişah, İncili Çavuş ile Kağıthane civarında dolaşırken önüne sürüsünü katmış kendisi de eşeğe binmiş bir çobana rastlarlar. Padişah, çobanı göstererek İncili’den çobanların havadan iyi anladığını, gidip ona yağmurun yağıp yağmayacağını sormasını ister. Çoban eşeğin kuyruğunu tutarak yağmayacağını söyler. Padişah bu cevabı alınca İncili ile yoluna devam eder. Fakat, bir süre sonra bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başlar. Bunun üzerine padişah, İncili’ye neden böyle olduğunu sorar. İncili de rasat aletinin eşeğin kuyruğu olduğu için böyle olduğunu söyler (Karakuş, 2007: 83).

Çobanın davranışı ve İncili’nin bu davranışı yorumlaması fıkrayı oluşturan mizah unsurlarıdır. Çoban, tabiat ile barışık bir yaşam sürdüğü için padişah onun doğayla ilgili olaylara karşı tecrübeli ve bilgili olduğunu düşünüp çobana güvenmiştir. Ancak çoban yağmurun yağıp yağmayacağını eşeğin kuyruğundan tutarak anlamaya çalışmıştır. Onun bu davranışını İncili’nin mantığı kabul etmemiştir. Meteorolojik bilginin eşeğin kuyruğundan sağlanması elbette imkansızdır. Burası ve eşeğin kuyruğu için kullanılan “rasat aleti” ifadesi fıkranın mantığa aykırı noktasıdır. Aynı zamanda fıkranın mizah unsuru da bu şekilde sağlanmıştır.

Sonuç

Bireyler arasındaki ilişkilere renk katan gülme eylemi, fıkraların anlatılma amaçlarından sadece birisidir. Herhangi bir anda ve herhangi bir yerde anlatılan bir fıkra orada bulunan insanların gülmesini sağlamaktadır. Gülmeyi sağlayan unsurların bir kısmı mantık dışı durumlar veya olaylar olup bunlar uyumsuzluk teorisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mantık dışı durumlar veya olaylar, yaşadığı dönemde padişahın nedimliğini yaptığı söylenen İncili Çavuş fıkralarında yer almıştır. Ancak İncili Çavuş’un fıkralarıyla ilgili uyumsuzluk teorisi kapsamında bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede İncili Çavuş’un uyumsuzluk teorisi ile değerlendirilebilecek fıkraları tespit edilip incelenmiştir.

İncili Çavuş’un uyumsuzluk teorisi ile değerlendirilebilen birçok fıkrası bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamına alınan örnek fıkralar bunu göstermektedir. Bahsi geçen ve çeşitli yazılı kaynaklardan tespit edilen fıkralar Mangal, Yezit Tazı, Fârisi, Ondan Al Ötekine Ver, Peşinim Neden Kabul Olmasın, Anam Da Kundakta, İncili’nin Hünkârbeğendisi, Kantarın Topuzu, Minareyi Keserim Ha, Marsık Üflüyorum, Münecim Çoban isimli fıkralardır. Bu fıkralarda görüldüğü üzere İncili Çavuş’un olay veya durumlara karşı bazı yaklaşımları, bu olay veya durumlar karşısında gösterdiği tepkiler, fıkralardaki yardımcı karakterlere karşı kullandığı ifadeler mantığa aykırıdır. Söz konusu aykırılıklar; mangal, köpek ve tazı gibi insan dışı varlıkları insanla özdeşleştirme, geçmişle gelecek arasındaki farkı ortadan kaldırma, olgun bir insanı bebekle

eş tutma, tekstil ürünü bir nesneyi yemek malzemesi olarak kullanma, insan organlarını eşyalarla özdeşleştirme, mimari bir yapıyı bıçakla kesmeyi düşünme, insanı doğadaki cansız varlıkların yerine koyma, bir hayvanın uzvunu bilimsel alet olarak kullanmadır. Bunlarla birlikte İncili Çavuş'un padişah gibi bir yöneticinin yanındaki cesur tavrı, ona karşı kullandığı ifadeler toplum tarafından kolaylıkla sergilenemeyecek davranışlardır. Bunlar da uyumsuzluk teorisiyle ilişkilidir. Sonuç olarak İncili Çavuş fıkralarındaki bütün mantığa aykırılıklar, fıkralardaki temel mizah unsuru olmuştur. Dolayısıyla bu durum İncili Çavuş fıkralarının uyumsuzluk teorisi kapsamında değerlendirilmesini sağlamıştır.

Fıkralar genellikle sadece bir gülme teorisi kapsamında değerlendirilir. Ancak bazı fıkraların içeriği, onların birden çok gülme teorisi ile incelenebilmesini sağlamaktadır. İncili Çavuş'un bu çalışma kapsamında değerlendirilen Fârisi ve Marsık Üflüyorum adlı fıkraları da iki gülme teorisi ile incelenebilmektedir. İçeriğinde uyumsuzlukların bulunduğu bu fıkralar İncili'nin alay yoluyla üstünlük kurma çabasından ötürü üstünlük teorisi ile de değerlendirilebilmektedir.

İncili Çavuş'un çeşitli kaynaklarda bulunan bütün fıkraları detaylıca incelendiğinde, çeşitli nedenlerle (çalışmanın kapsamının bozulacak olması gibi) bu çalışmanın kapsamına dahil edilemeyen birçok fikranın uyumsuzluk teorisi ile değerlendirilebileceği görülecektir. Bununla birlikte sadece uyumsuzluk teorisi dahilinde değil bütün gülme teorileri kapsamında İncili Çavuş fıkraları incelenmeyi beklemektedir.

Kaynaklar

- AKÇAR, R. (2010). *İki Osmanlı Nüktedanının (Bekri Mustafa-İncili Çavuş) Fıkraları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARTUN, E. (2011). "Çukurova Fıkra Anlatma Geleneğinde Yerel Fıkra Tipi: Karakülâh Hoca Fıkraları" *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* / 9 (Mart).
- Çeşit Kitabevi (1965). *İncili Çavuş (Resimli Hikâyeleri)*. İstanbul.
- EKER, G. Ö. (2014). *İnsan Kültür Mizah*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- EKİCİ, M. (2009). "Gülme Teorileri ve Nasreddin Hoca Fıkraları", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: Ankara. 271-280.
- ELÇİN, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAKUŞ, Z. (2007). *İncili Çavuş Hayatı ve Fıkraları*. Konya: Sevgi Çiçeği Yayınları.
- KOCABAŞ, S. (2012). *İncili Çavuş Fıkraları*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- KOZ, M. S. (1982). *En Güzel Bekri Mustafa İncili Çavuş Fıkraları*. İstanbul: Deniz Kitaplar Yayınevi.
- MORREALL, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (Çev.: Kubilay Aysevener-Şenay Soyer). İstanbul: İris Yayınları.
- ÖZALP, N. A. (2020). *Mizahımızın Uç Beyleri (Ebu Nüvas-İncili Çavuş-Bekri Mustafa ve Bektaşî)*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- SAĞLAM, M. (2013). "Bektaşî Fıkralarının Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında İncelenmesi". *Milli Folklor*. S. 98. 100-108.
- SERATLI, T. G. (2004). *Mizahımızın Üç Ustası Nasreddin Hoca İncili Çavuş Bekri Mustafa*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2013). "Bektaşî Fıkraları ve Gülme Teorileri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 55 (January). 255-268.
- ŞENYILDIZ, A. (1981). *İncili Çavuş'un Güzel ve Resimli Latifeleri*. İstanbul: Şenyıldız Yayınevi.
- TANRIBUYURDU, Erol. (2007). "Uyumsuzluk Kuramı Bağlamında Sanal Ortamda Temel Fıkraları". *Milli Folklor* S. 75. 104-107.
- TURAN, F. A. (2008). *Türk Kültürünün Mizah Burcu İncili Çavuş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- USTA, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

YILDIRIM, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (12.07.2023).